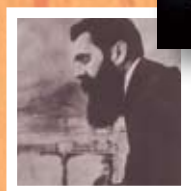

Część 1

Historia antysemityzmu w Europie do 1945 r.

Materiały edukacyjne na temat historii Żydów i antysemityzmu w Europie
Dom Anny Frank, OBWE/ODIHR

1 Kto jest Żydem?

Historia Żydów w Europie jest długa. Żydzi przyczynili się do rozwoju wszystkich aspektów kultury europejskiej. Tym niemniej przez wieki żywno do nich nienawiść. Tę swoistą formę niechęci do Żydów określa się mianem „antysemityzmu”. Zanim jednak przejdziemy do wyjaśnienia tego problemu, najpierw dowiedzmy się, kim są Żydzi.

Według prawa religijnego, Żydem jest każdy, kto ma matkę Żydówkę. Niektórzy uważają jednak, że Żydem jest również osoba, której jedynie ojciec jest Żydem. Jeśli ktoś zechce, może również zostać Żydem. Wówczas należy jednak dogłębnie poznać święte księgi żydowskie, Torę i Talmud.

Ludzie uważają siebie za Żydów z różnych powodów. Żydzi religijni na przykład przestrzegają nakazów swojej religii. Istnieją jednak Żydzi, którzy tego nie robią, a jednak czują się poprzez historię swoich przodków związani z innymi Żydami. Obchodzą żydowskie święta i od czasu do czasu chodzą do synagogi, domu modlitwy Żydów. Są też i tacy Żydzi, którzy nie utrzymują żadnych związków ze środowiskiem żydowskim.

Mateusz, 19 lat, Kraków (Polska)

♥ moja dziewczyna, piosenki Leonarda Cohena, wędrowki

Dziadkowie: Polska

Żydowskość? To świadomość, że wszyscy gromadzący się w synagodze ludzie stanowią część czegoś naprawdę wielkiego. Ich przodkowie opuścili kiedyś Egipt i udali się do Ziemi Świętej, a teraz znaleźli się tutaj. Poza tym podoba mi się tradycyjna muzyka żydowska i współczesna muzyka izraelska.

Sara, 16 lat, Amsterdam (Holandia)

♥ zakupy, kino (filmy romantyczne i horrory)

Dziadkowie: Amsterdam

Żydowskość? To sposób, w jaki zostałam wychowana. Lubię chodzić do synagogi w sobotę, bo tam spotykam przyjaciół. Nasze święto to szabat, które rozpoczyna się w piątek wieczorem. Spędzamy go w serdecznej atmosferze, jedząc wspólnie długą i pyszną kolację.

Twoja wizytówka

Wypełnij swoją wizytówkę

Imię:

Miejsce urodzenia:

Miejsce zamieszkania:

Moi dziadkowie pochodzą z:

1.

2.

3.

4.

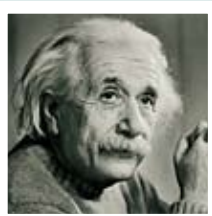

Religia przemawia do mnie najsilniej poprzez:

Za najważniejsze w życiu uważam:

1. Kto decyduje o tym, kim jesteś?

Przeczytaj poniższe stwierdzenia na temat tożsamości, a potem odpowiedz na pytania.

„Jeżeli moja teoria względności okaże się prawdziwa, Niemcy powiedzą, że jestem Niemcem, a Francuzi nazywać mnie będą obywatelem świata. Jeśli jednak moja teoria okaże się błędna, Francuzi stwierdzą, że jestem Niemcem, a Niemcy okrzykną mnie Żydem”.
Albert Einstein, fizyk (1879-1955)

„Być Polakiem to ani honor, ani powód do chwały czy przywilej. To jest jak oddech. Jestem Polakiem, ponieważ to w Polsce się urodziłem, wychowałem i uczyłem. Ponieważ to w Polsce byłem szczęśliwy i nieszczęśliwy; (...) Nade wszystko, Polakiem – ponieważ chcę nim być”.
Julian Tuwim, słynny polski poeta (1894-1953)

„Pozostać sobą i jednocześnie umieć współżyć z innymi to w życiu wielka sztuka. Ale chyba jeszcze większą jest okazywanie szacunku dla prawa drugiego człowieka do bycia innym”.
Bono, piosenkarz irlandzkiego zespołu U2

„Uwielbiam aktorstwo, ale nie lubię całej tej reszty z nim związanej: ludzkiej ciekawości, zainteresowania prasy, Internetu, gdy ludzie postrzegają cię w wypaczony sposób”.
Nicole Kidman, aktorka

A. Która z opinii przemawia do ciebie najbardziej? Wyjaśnij, dlaczego.

2. Twoi dziadkowie

A. Sporządź listę miejsc urodzenia dziadków wszystkich uczniów w klasie. Zastanów się, jak można by nakreślić na mapie kierunki ich migracji.

B. Wyobraź sobie, że twoi dziadkowie/rodzice pochodzą z innego kraju. Podaj przykłady korzyści wynikających z przeniesienia się do innego kraju, a także związanych z tym problemów.

C. Wymień powody, z jakich ludzie opuszczają w dzisiejszych czasach swoją ojczyznę.

2 Dlaczego Żydzi są rozproszeni po całym świecie?

Judaizm pojawił się ponad pięć tysięcy lat temu na terenie znanym dziś jako Izrael. Żydzi wierzyli w jednego Boga, tworząc tym samym pierwszą monoteistyczną religię. Obcy władcy wypędzili Żydów z kraju, co dało początek żydowskiej diasporze. Odtąd Żydzi żyli w różnych krajach, m.in. w Mezopotamii (Iraku), Turcji i Hiszpanii.

W 70 r. n.e. Rzymianie zburzyli Świątynię Jerozolimską, centrum życia żydowskiego, oraz pojмали wielu Żydów, którzy zbuntowali się przeciwko ich ponadstuletniej władzy na terenie Izraela (Palestyny). Ocaleni Żydzi zbiegli do krajów leżących wokół Morza Śródziemnego, takich jak: Turcja, Grecja i Hiszpania. Był to faktyczny początek żydowskiej diaspory, osiedlania się Żydów poza terenem tzw. Ziemi Świętej. Diaspora jest słowem greckim, oznaczającym rozproszenie lub rozdzielenie się.

W Europie w wiekach średnich Żydzi tworzyli swoje własne gminy (kahaly), żyjąc jako mniejszość w otoczeniu chrześcijan. I chociaż Jezus był Żydem, a chrześcijaństwo rozwinęło się z judaizmu, to Kościół żywił urazę do religii żydowskiej.

W niektórych krajach ustanowiono prawo zakazujące chrześcijanom i wyznawcom judaizmu utrzymywania kontaktów towarzyskich, czasem także zmuszano Żydów do życia w oddzielnych częściach miasta, zwanych gettami. Nienawiść ta była podsycana przez oskarżenia Żydów o zamordowanie Chrystusa, chociaż faktycznie został on skazany na ukrzyżowanie przez gubernatora rzymskiego. To i inne fałszywe oskarżenia, włączając rzekomą potrzebę Żydów wykorzystywania chrześcijańskiej krwi dla celów rytualnych, stały się powodem licznych aktów przemocy skierowanych przeciwko Żydom w różnych krajach.

Przykład Kordoby

Wielu Żydów trafiło do Hiszpanii. Jednak z biegiem lat panujący tam chrześcijańscy władcy coraz bardziej ograniczali ich wolność. Sytuacja uległa zmianie dopiero, gdy w 711 r. z Afryki Północnej do Hiszpanii przybyli muzułmanie i przejęli tam władzę. Pod ich rządami rozkwitła w ciągu następnych stuleci wspaniała kultura. W miastach wzniesiono piękne pałace. Kordoba stała się najnowocześniejszym miastem Europy, posiadającym własne oświetlenie uliczne, magistrale wodne i łaźnie publiczne. Spotykali się tam artyści i uczeni z całego świata: muzułmanie, wyznawcy judaizmu i chrześcijanie. W atmosferze tolerancji czytali i tłumaczyli księgi arabskie, hebrajskie, łacińskie i greckie. Z niezwykłą pieczołowitością wydawano Torę, Biblię i Koran. Jeśli ktoś potrzebował w owym czasie specjalistycznej opieki medycznej, udawał się do Kordoby, gdzie byli najlepsi lekarze. Po 1100 r. rządzący Hiszpanią muzułmańscy władcy stali się mniej tolerancyjni dla innych wyznań. W tym samym czasie chrześcijańscy władcy podbijali coraz to nowe tereny kraju, aż w końcu cała Hiszpania znalazła się w ich rękach. W okresie inkwizycji wyznawcy judaizmu i muzułmanie byli prześladowani i zmuszani do przyjęcia religii chrześcijańskiej. W 1492 r. wszyscy Żydzi i muzułmanie musieli opuścić kraj, nawet ci, którzy przeszli na chrześcijaństwo. Większość Żydów zbiegła do Afryki Północnej, Grecji i Turcji. Pozostali udali się do Włoch, Europy Wschodniej lub Niderlandów. Synagogę w Kordobie zamieniono na szpital, a meczet – na katedrę.

Ściana Zachodnia w Jerozolimie (tzw. Ściana Płaczu). Jest to jedyny fragment muru, który ocalał po zburzeniu Świątyni żydowskiej przez Rzymian. Żydzi przyjeżdżają tu z całego świata, by się modlić.

W głębi widoczne miejsce święte dla muzułmanów – meczet Al-Aksa.

Ćwiczenia

1. Diaspora

A. Wyjaśnij, co oznacza termin diaspora.

B. Do Holokaustu większość Żydów mieszkała w Europie. Diagram przedstawia rozmieszczenie ludności żydowskiej we współczesnym świecie. Wymień dwa regiony świata, w których mieszka dzisiaj najwięcej Żydów.

Amerika Północna
5.600.000

Europa
1.100.000

Rosja + Ukraina
300.000

Izrael
5.200.000

Azja
40.000

Afryka
80.000

Australia
100.000

C. Dowiedz się, ilu wyznawców judaizmu mieszka dzisiaj w Polsce. A ilu chrześcijan, muzułmanów, hinduistów? Przedyskutuj swoje ustalenia z kolegą z klasy.

2. Kordoba w latach 711-1100

Okres ten w historii miasta nazywany jest „złotym wiekiem”.

A. Wymień co najmniej trzy osiągnięcia miasta tego okresu.

B. Co przyczyniło się najbardziej do sukcesu Kordoby w tym czasie?

Majmonides, in. Mosze ben Majmon (1135-1204) – jeden z najbardziej wpływowych rabinów w całej historii Żydów. Był filozofem, astronomem, matematykiem i lekarzem, który mówił i pisał w języku arabskim i hebrajskim. Jako nastolatek wraz z rodziną opuścił rodzinne miasto Kordobę, by uniknąć przymusowej konwersji na islam. Przeniósł się do Fezu w Maroku, a potem osiedlił w Fustacie pod Kairem w Egipcie, gdzie był kupcem. Potem został przywódcą tamtejszej gminy żydowskiej oraz uzyskał tytuł nadwornego lekarza sułtana. Zmarł w Egipcie, ale został pochowany w Tyberiadzie, na terenie współczesnego Izraela. Na zdjęciu znajduje się jego pomnik w Kordobie.

Amerika Południowa
400.000

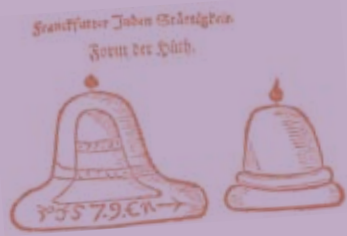
W 1885 r. Dionisio Baixeras namalował obraz przedstawiający scenę spotkania uczonych w pałacu kalifa Abd ar-Rahmana III, położonym w pobliżu Kordoby. Niezwykle jest to, że choć między Żydami, muzułmanami i chrześcijanami nie zawsze panował pokój, to jednak przez wieki wyznawcy trzech religii potrafili żyć obok siebie jak dobrzy sąsiedzi.

3 Uciekając przed prześladowaniami

We wczesnym średniowieczu na terenie Europy Zachodniej i Środkowej istniały kwitnące gminy żydowskie pełne kupców, lekarzy, aptekarzy i złotników. Wyprawy krzyżowe i epidemia dżumy położyły im kres.

Około 1100 r. armie krzyżowców przemierzały Europę. Na rozkaz papieża podążały w kierunku Jerozolimy, aby uwolnić ją z rąk muzułmanów. Po drodze krzyżowcy atakowali wszystkich „niewiernych”. W Europie głównym celem ich ataków byli Żydzi. Armie krzyżowców niszczyły całe gminy żydowskie, grabiąc, gwałcąc i mordując ludzi.

W XIV w. całą Europę spustoszyła epidemia dżumy. Nikt nie mógł wytłumaczyć, dlaczego tak wielu ludzi zostało dotkniętych tą chorobą. Strach, przesady i ignorancja wskazywały na potrzebę szukania winnych. Najodpowiedniejszym kozłem ofiarnym okazali się być Żydzi, z uwagi na mity, przesady i stereotypy, które przez lata narosły na ich temat. I chociaż Żydzi także umierali w wyniku zarazy, to jednak oskarżano ich o rozprzestrzenianie jej poprzez zatrucie źródeł wody. Znęcano się nad nimi oraz palono ich na stosach. W rezultacie ponad sześćdziesiąt gmin żydowskich w Europie zostało całkowicie zniszczonych, a ich mieszkańcy wymordowani. Prześladowania sprawiły, że wielu Żydów stało się włóczęgami i żebrakami.

Żydzi (w apokryficznych kapeluszach) ginący od miecza krzyżowców, ilustracja z francuskiej Biblii, ok. 1350 r. W niektórych częściach Europy Żydzi musieli apokryficznie kapelusze lub też byli zobligowani do noszenia złotych krzyżów (tak) na ubraniach.

Dzieci żydowskie na Kazimierzu, żydowskiej dzielnicy Krakowa w okresie międzywojennym

Przykład Krakowa

Dzieje Żydów w Krakowie są tak długie jak historia miasta. Początki ich osadnictwa sięgają XII w. Przybywali tu głównie Żydzi uciekający z Europy Zachodniej przed prześladowaniami. W XV w. Żydzi zostali przeniesieni z Krakowa do pobliskiego Kazimierza, gdzie potem zbudowano liczne synagogi, szkoły i uczelnie talmudyczne, cmentarze, a także okazałe domy mieszkalne. W ten sposób powstała dzielnica żydowska, która przez kilka wieków rozwijała się autonomicznie. W XVI w. Kazimierz stał się ważnym ośrodkiem kultury żydowskiej w Polsce i nie tylko. Był miejscem prowadzenia studiów nad Torą oraz tworzenia reguł prawa religijnego, które obowiązywało Żydów w całej Europie Wschodniej. W XVIII w. Kazimierz wraz z jego żydowskimi mieszkańcami został włączony do Krakowa. Wybitni żydowscy intelektualiści, artyści, działacze społeczno-gospodarczy i polityczni włączyli się w prace na rzecz rozwoju całego miasta. Ten bogaty świat żydowski został prawie całkowicie zniszczony przez niemieckich nazistów w czasie II wojny światowej. Dzisiaj o jego żydowskiej przeszłości przypominają nam tylko nazwy ulic, synagogi, muzea, pomniki oraz jego nieliczni żydowscy mieszkańcy.

Król Kazimierz Wielki nadaje Żydom przywileje, XIV w. Najstarszy przywilej dla Żydów (tzw. kaliski) wydany został w 1264 r. Gwarantował im m.in. wolność handlu i osiedlania się. Kolejni władcy Polski potwierdzali go i rozszerzali na cały kraj.

Ćwiczenia

Od 1988 r. w Krakowie organizowany jest Festiwal Kultury Żydowskiej, który przyciąga tysiące ludzi zainteresowanych historią i kulturą Żydów polskich.

W następstwie wypraw krzyżowych i prześladowań Żydów w Europie Zachodniej, wielu z nich szukało schronienia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Tutaj Żydzi cieszyli się religijną, kulturalną, a w znacznej mierze także prawną autonomią. W XVI w. powołany został w Lublinie Sejm Czterech Ziem, który stanowił autonomiczną reprezentację polskiego i litewskiego żydostwa. W XVIII w. na terenie państwa polsko-litewskiego znajdowało się największe skupisko żydowskie w świecie. Życie religijne i gospodarcze Żydów kwitło.

Był to jednak także czas, kiedy Żydzi doświadczyli ogromnej tragedii. W 1648 r. w czasie powstania Chmielnickiego, skierowanego przeciwko władzy feudałów polskich na Ukrainie, z rąk kozackich powstańców zginęły dziesiątki tysięcy Żydów. Pomimo tej tragedii gminy żydowskie w Europie Wschodniej przetrwały.

W wyniku rozbiorów Polski w końcu XVIII w. Żydzi stali się poddanymi Prus, Austrii i Rosji. Tak skończył się okres rozkwitu społeczności żydowskiej na ziemiach polskich. W XIX w. wielu Żydów zasymilowało się. Na przełomie XIX/XX w. pojawił się ruch syjonistyczny. Po I wojnie światowej Polska odzyskała niepodległość i działało w niej aktywnie wiele żydowskich partii politycznych i organizacji społecznych. Przed wybuchem II wojny światowej Żydzi stanowili prawie 10% społeczeństwa polskiego (3,5 mln), a w niektórych miasteczkach (sztetl) – nawet większość. W 1939 r. co trzeci mieszkaniec Warszawy, Lwowa i Wilna był Żydem. Okupacja niemiecka spowodowała nagły kres istnienia społeczności i rozwojowi wielowiekowej kultury żydowskiej w Polsce. W czasie Holokaustu zamordowano blisko 3 mln polskich Żydów.

Rafaël Scharf
(1914-2003)

Ilustracja pochodząca ze spisu prawa zwyczajowego z terenu Saksonii, zwanego „Zwierciadłem saskim” (niem. *Sachsenspiegel*), ok. 1235 r. Na rycinie cesarz obiecuje pokój kobietom, mnichom i Żydom (z lewej). W Europie środkowej Żydzi nie mieli prawa do noszenia broni, dlatego mogli liczyć na specjalną ochronę cesarską.

1. Specjalny status Żydów

A. Podaj dwa przykłady specjalnego statusu (pozycji) Żydów w Europie średniowiecznej.

B. Opisz, w jaki sposób został przedstawiony Żyd na ilustracji.

C. Zastanów się, dlaczego w niektórych częściach Europy Żydzi musieli nosić spiczaste kapelusze lub też żółte krążki (łaty) na ubraniach.

2. Żydzi polscy

Rafaël Scharf, polsko-żydowski pisarz, który poświęcił swoje życie budowaniu mostów wzajemnego zrozumienia między Żydami i Polakami, napisał w swojej książce: „Moim językiem ojczystym jest język polski. W domu Ojciec zwracał się do Matki w jidysz. Matka odpowiadała mu po niemiecku, który znała lepiej niż jidysz. Do mojego brata i do mnie Ojciec mówił po polsku – z żydowskim akcentem, Matka – najczystszą polszczyzną, a my z bratem rozmawialiśmy tylko po polsku, tak też porozumiewaliśmy się z naszymi kolegami”.

A. Wyjaśnij, co cytat ten mówi o charakterze polskiego żydostwa.

B. Zastanów się, dlaczego w niektórych rodzinach używa się więcej niż jednego języka?

4 Podążając na północ

W 1492 r. Żydzi zostali wygnani z Hiszpanii. Niektórzy schronili się w Portugalii, skąd w pięć lat później także zostali wypędzeni. Nawet Żydzi, którzy przeszli na chrześcijaństwo, nie mogli dłużej czuć się tam bezpiecznie. Dlatego wielu z nich powędrowało na północ Europy.

W całej Europie wykonywanie wielu profesji uzależnione było od przynależności do cechu, tj. organizacji zrzeszającej członków tego samego zawodu. Dlatego większość profesji, takich jak np.: fryzjerzy, stolarze, kowale i piekarze, posiadała swoje organizacje cechowe. Prawo do bycia członkiem cechu przysługiwało jednak tylko chrześcijanom. Żydów do cechów nie przyjmowano. Mogli natomiast być lekarzami, kupcami albo szlifierzami diamentów, gdyż zawody te nie miały własnych cechów.

Inną drogą zarabiania na życie Żydów było pożyczanie pieniędzy na procent, co z kolei przez długi czas pozostawało zakazane dla chrześcijan. Dlatego władcy, na przykład w Hiszpanii czy Polsce, często korzystali z usług swoich żydowskich doradców finansowych. Tym sposobem niektórzy Żydzi stali się bogaci. Jednakże większość w dalszym ciągu pozostawała biedna, byli to głównie prości kupcy i handlarze. Później, kiedy chrześcijanom zezwolono na prowadzenie banków, próbowali pozbyć się żydowskich konkurentów, oskarżając ich o wyzysk. Jednymi z najbardziej upóranych uprzedzeń antyżydowskich są mity odnoszące się do pieniędzy, na przykład, że wszyscy Żydzi są bogaci i że wyzyskują innych oraz że w jakiś magiczny sposób przyciągają pieniądze i złoto.

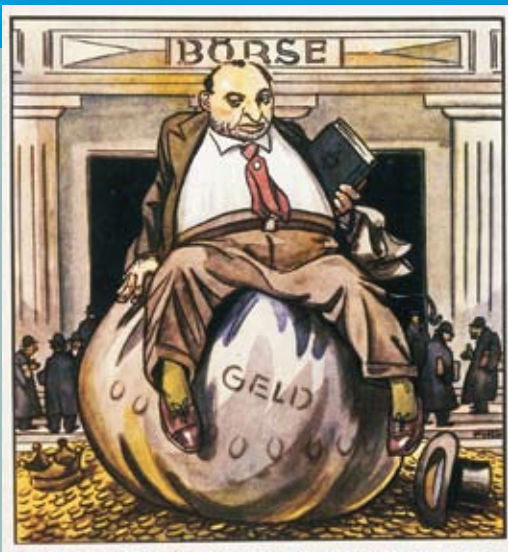
Żydowski targ w Amsterdamie, pocztówka z 1908 r. Wielu Żydów sprzedawało swoje produkty na straganach lub zajmowało się handlem obwoźnym.

Przykład Amsterdamu

W końcu XVI w. Amsterdam cieszył się dobrą opinią wśród uchodźców. Podobnie jak inne mniejszości religijne, również i Żydzi mogli czuć się tam całkiem swobodnie. W odróżnieniu od innych miast europejskich w Amsterdamie nie było nigdy getta, czyli wyodrębnionego od reszty miasta obszaru, który z nakazu władz miejskich mogła zamieszkiwać wyłącznie ludność żydowska. Żydów portugalskich witano w Amsterdamie z otwartymi rękami, gdyż trudnili się dostarczaniem towarów z Portugalii i kolonii. Dzięki nim przyływały do miasta statki z cukrem, drewnem, kawą, tytoniem i bawełną. Tak oto Żydzi portugalscy przyczynili się do wspaniałego rozwoju miasta w XVII w. Do Amsterdamu przybyło też wielu biednych Żydów z Europy Wschodniej i Niemiec, uciekających przed okrucieństwami wojny i krwawymi masakrami. Żydzi wschodnioeuropejscy stanowili liczniejszą społeczność w porównaniu z tymi, którzy przywędrowali z Portugalii. Posługiwali się językiem jidysz, którego podstawą były dialekty niemieckie. Język ten zawierał jednak także sporo elementów polskich i hebrajskich. Dlatego w wielu językach europejskich odnaleźć można dzisiaj zapożyczenia z języka jidysz. Słowa takie jak: *belfer*, *bachor*, *bajzel*, *ciuchy*, *harmider*, *kitel* czy trefny stały się częścią języka polskiego. W tamtych czasach Amsterdam był nazywany „Jeruzolimą Zachodu”. Znajdowało się tutaj kilka synagog i drukarnia hebrajska. Niemniej jednak w mieście obowiązywały również ograniczenia dla Żydów. Nie mogli oni na przykład wykonywać wszystkich zawodów. Dopiero w 1795 r. Żydzi mieszkający w Amsterdamie uzyskali równe z chrześcijanami prawa. Rok później prawo to objęło całe Niderlandy. I chociaż Żydzi rozproszyli się po całym kraju, to jednak Amsterdam w dalszym ciągu pozostał najważniejszym ośrodkiem kultury żydowskiej. W 1939 r. Żydzi stanowili 10% ludności miasta.

Żydowski i chrześcijański kupcy handlują w Gdańsku, XVII w.

1. Upředzenie

Ilustracja ta pochodzi z niemieckiej książki dla dzieci wydanej w 1938 r. Przedstawia Żyda siedzącego na worku pieniędzy przed wejściem do budynku giełdy papierów wartościowych.

A. Jakie upředzenie antyżydowskie przedstawia ilustracja?

B. Wyjaśnij, w jaki sposób powstało to upředzenie.

C. Zastanów się, dlaczego przedstawianie w taki sposób Żyda jest upředzeniem.

Nagrobek (macewa)
na cmentarzu żydowskim
Remu w Krakowie

Stara Synagoga na
krakowskim Kazimierzu,
teraz znajduje się w niej
muzeum judaistyczne

2. W twojej okolicy

A. Dowiedz się, czy w twoim sąsiedztwie znajdują się jakieś budowle lub miejsca związane z historią i kulturą Żydów. Odnajdź je, a następnie zrób ich zdjęcia lub narysuj.

B. Poznaj przeznaczenie oraz historię odszukanych przez siebie budowli i miejsc. Opisz je własnymi słowami.

C. Wspólnie z kolegami zrób kolaż, wykorzystując materiał, który zebrałeś.

5 Walka o równe prawa

Wolność i równość to ideały XIX wieku. Także i Żydzi otrzymali wtedy równe prawa. Zniesiono wówczas getta. Młodzież żydowska uzyskała dostęp do uniwersytetów, gdzie zaczęli wykładać znani żydowscy naukowcy i artyści. Podobnie jak żydowscy kupcy i przemysłowcy, także i oni przyczyniali się do unowocześniania Europy. Miasta w całej Europie korzystały bardzo z obecności żydowskich mieszkańców, którzy pomogli im się rozwijać.

Ideały wolności i równości propagowane w czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej szybko rozpowszechniły się w Europie. Świeckie pojęcie obywatelstwa, podkreślające prawa jednostki, zmieniło życie Żydów. Jednakże, mimo wprowadzenia w wielu krajach równouprawnienia, dyskryminacja Żydów i **stare uprzedzenia** trwały nadal. W XIX w. pojawiły się pseudonaukowe książki, które propagowały nowe antyżydowskie idee. Twierdzono, że Żydzi są gorszą rasą, która dąży do panowania nad światem. Około 1880 r. tej nowej formie nienawiści do Żydów nadano **specjalną nazwę – antysemityzm**. Ruch antysemitki rozwinął się szybko w Niemczech. Jego zwolennicy byli przeciwnikami równouprawnienia Żydów i obwiniali ich za kryzys ekonomiczny, który ogarnął kraj w 1873 r. W ich oczach Żydzi uchodzili za największych wrogów Niemców.

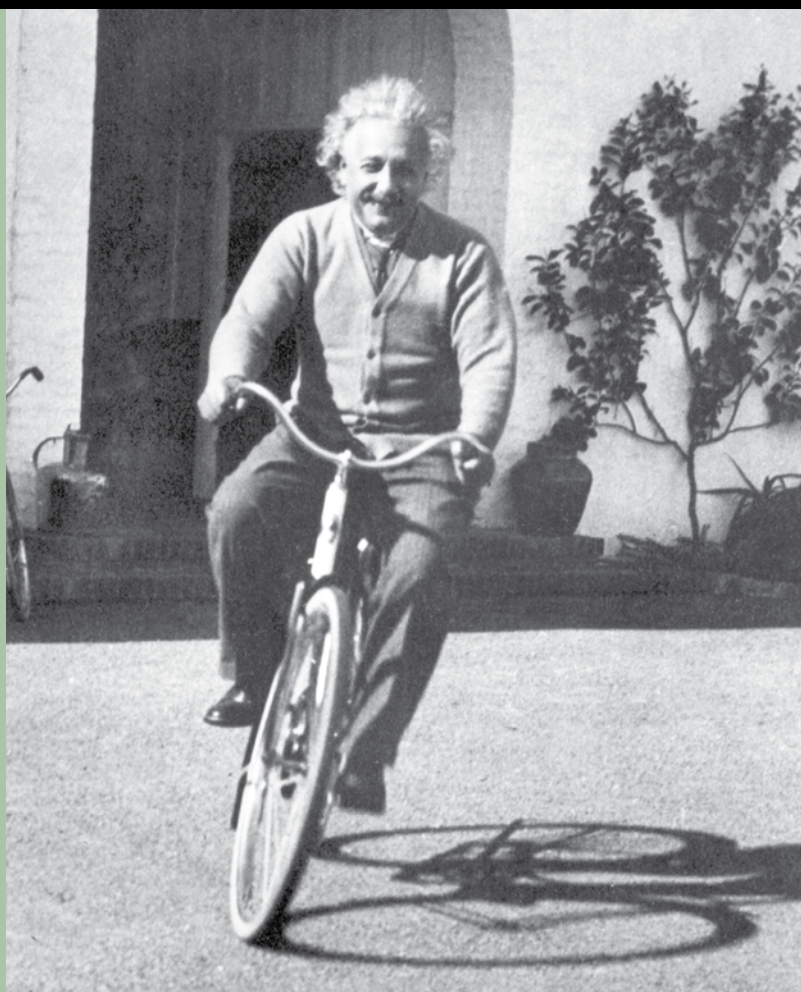
Levi Strauss (1829-1902), niemiecki producent odzieżowy żydowskiego pochodzenia, który wyemigrował do Stanów Zjednoczonych z południowych Niemiec ze swoją matką i dwiema siostrami. Jak wielu nowo przybyłych miał nadzieję na lepsze życie. Jego dżinsy zyskały światową sławę.

W 1894 r. we Francji kapitan Alfred Dreyfus stanął przed sądem. Został oskarżony, na podstawie fałszywych dowodów, o przekazywanie Niemcom ściśle tajnych informacji wojskowych. W czasie procesu stało się jasne, że powodem oskarżeń było jego żydowskie pochodzenie. Proces doprowadził do wzrostu nastrojów antyżydowskich we Francji, ale także powstania nowego frontu intelektualistów, którzy otwarcie przeciwstawili się antysemityzmowi. Dwa lata po tym, kiedy Dreyfus został skazany, francuski pisarz Emil Zola opublikował list otwarty zatytułowany *J'accuse* (*Oskarżam*), czym doprowadził do ponownego procesu w 1899 r. Po zmniejszeniu wyroku Dreyfus został ułaskawiony, a później w 1906 r. całkowicie zrehabilitowany. W latach następnych antysemityzm we Francji znacznie osłabł, niemniej jednak nie przestał istnieć. W końcu XIX w. życie Żydów

Emancypacja kobiet nastąpiła dopiero w XX wieku. Podobnie jak w innych krajach, tak i w Polsce kobiety żydowskie zaczęły aktywnie włączać się w życie społeczne. Wśród nich wyróżniły się Estera Rachel Kamińska i jej córka Ida, będące wybitnymi aktorkami przedwojennego teatru żydowskiego w Warszawie.

Albert Einstein

Albert Einstein (1879-1955) – fizyk, zdobywca nagrody Nobla. Był jednym z czołowych niemieckich naukowców i najbardziej znanych osobowości. Turyści przychodzili na jego wykłady na uniwersytecie w Berlinie, a kobiety chodziły do synagogi, gdy grał tam na skrzypcach. Einstein zaczął otwarcie krytykować antysemityzm dopiero wtedy, gdy sam doświadczył prześladowań ze strony nazistów. Jak wielu innych niemieckich intelektualistów, opuścił swoją ojczyznę w latach trzydziestych, spodziewając się pogorszenia sytuacji politycznej w Niemczech.

Wiedeński dziennikarz Teodor Herzl słyszał o ludziach, skandujących podczas procesu Dreyfusa „Śmierć Żydom!”. Herzl był niereligijnym Żydem, który miał dość antysemityzmu i dlatego uważał, że Żydzi powinni mieć swoje własne państwo. Aby zrealizować swoją koncepcję, stworzył ruch syjonistyczny. Pierwszy kongres syjonistyczny odbył się w 1897 r. w Bazylei.

w Europie Wschodniej stawało się coraz trudniejsze. Po zamordowaniu w 1881 r. cara Aleksandra II wzrosły nastroje antyżydowskie w Imperium Rosyjskim. Żydów obarczono winą za zamach. Wkrótce potem rozszalały się, wzniecane regularnie przez władze carskie, **pogromy**. Podczas nich przeprowadzano na dużą skalę ataki na Żydów i ich dobytek. Żydzi byli mordowani lub wypędzani. Kierowali się głównie na zachód, jak ci, którzy wcześniej uciekali tam przed biedą. Wielu Żydów wsiadło na statki i popłynęło do Stanów Zjednoczonych. Inni pozostali w portach Europy albo udali się do Palestyny. W rezultacie w latach 1880-1917 dwa miliony Żydów wyemigrowało z Rosji i innych krajów Europy wschodniej do Stanów Zjednoczonych. Duża część pozostałych w Rosji Żydów zaangażowała się w działalność rewolucyjną. Aktywnie wspierali różne walczące o równouprawnienie ruchy socjalistyczne. Konsekwencją tego było pojawienie się nowego antyżydowskiego stereotypu: przeświadczenia o zagrożeniu żydowskim komunizmem. Stereotyp ten stał się jednym z najpotężniejszych mitów politycznych dwudziestowiecznej Europy.

Ćwiczenia

1. Równouprawnienie i modernizacja Europy

A. Podaj przykład, w jaki sposób Żydzi walczyli o równouprawnienie.

B. Podaj kilka przykładów wkładu Żydów w proces modernizacji Europy.

2. Protokoły

Protokoły Mędrców Syjonu zostały opublikowane w wielu językach. W 1920 r. ukazała się w Stanach Zjednoczonych oparta na *Protokołach* zaciekle antysemicka książka pt. *Międzynarodowy Żyd – główny problem świata*. Jej autorem był wpływowy przemysłowiec i producent samochodów Henry Ford. Przedstawiona obok okładka wydania francuskiego *Protokołów* z 1937 r. pozwala nam odgadnąć treść tej antysemickiej broszury.

A. Opisz, co przedstawia ilustracja.

B. Jak sądzisz, czym się kierował jej autor? Jakie emocje chciał przez to wzbudzić?

C. Ilustracja ta jest antysemicka, ponieważ...

6 Zagłada

Druga wojna światowa rozpoczęła się w 1939 r. Nazistowskie Niemcy zaatakowały Polskę, a potem podbiły duże obszary Europy. Z chwilą wybuchu wojny antysemityzm wszedł w nowy etap. Wykluczenie i prześladowanie Żydów – od 1933 r. oficjalna polityka rządu niemieckiego – przybrało na sile i zdominowało politykę Niemiec na wszystkich okupowanych terenach.

Po I wojnie światowej (1914-1918) obsesją większości Niemców stały się straty terytorialne poniesione w jej wyniku. Niemcy zmuszono wówczas do oddania krajom sąsiednim dużych obszarów dawnego terytorium. Ponadto państwo było poważnie zadłużone. Wykorzystując panujące w społeczeństwie antysemickie nastroje, Hitler zdołał przekonać Niemców, że to właśnie Żydzi są za wszystko odpowiedzialni. Obiecał im, że podejmie walkę o odzyskanie utraconych ziem i odbuduje wielkie Niemcy z silnym narodem niemieckim na czele, bez Żydów i innych „obcych”.

Kiedy w 1933 r. partia nazistowska, na czele której stał Hitler, przejęła władzę, Żydzi w Niemczech stanęli w obliczu dyskryminacji i skierowanych przeciwko nim aktów agresji. W 1935 r. uchwalone zostały nowe

prawa, tzw. ustawy norymberskie, odbierające Żydom prawa obywatelskie. Od 1938 r. ich paszporty były znakowane literą „J”, a od września 1941 r. Żydzi musieli nosić naszytą na ubraniu gwiazdę Dawida. Stopniowo coraz bardziej odizolowywano Żydów od reszty społeczeństwa niemieckiego. Podobny przebieg miały wydarzenia we większości krajów okupowanych przez nazistowskie Niemcy.

W 1941 r. Niemcy zaatakowały Związek Radziecki. Na tyłach postępujących wojsk przystąpiono do masowego zabijania ludności żydowskiej. Tym samym nazisci przystąpili do realizacji planu, który nazwali „ostatecznym rozwiązaniem kwestii żydowskiej”.

W niespełna sześć miesięcy grupy operacyjne policji bezpieczeństwa tzw.

Dawid Rubinowicz

Dawid Rubinowicz mieszkał w małej wsi, niedaleko Kielc. Miał dwanaście lat, kiedy zaczął prowadzić pamiętnik. Do wybuchu wojny w 1939 r. chodził do polskiej szkoły. Potem rozpoczęły się prześladowania Żydów. W swoim pamiętniku Dawid pisał o strachu, głodzie i śmierci. Jego zapiski kończą się w czerwcu 1942 r. Wkrótce potem trafił do obozu zagłady w Treblince, gdzie został zamordowany wraz ze swoją rodziną.

Oto, co Dawid napisał w swoim pamiętniku 29 maja 1942 r.: „Jeden żandarm przechodząc koło jednego podwórka zobaczył jak jedna Żydówka ucieka, zaraz jej kazał natychmiast stanąć, ale ona nie usłuchała tylko uciekała dalej, jak ona nie chciała stanąć to strzelił za nią i trafił ją za pierwszym razem, potem kazał ją pochować tu gdzie wszyscy zastrzeleni. Jaki okropny los ją spotkał, żeby bez żadnej przyczyny zastrzelić? Gdy leżała na podwórku to przecież ona ma 6 dzieci, to nawet nie dano im się do niej zbliżyć, a jak które zaczęło płakać to bił”.

Dwóch Żydów i Polka, która została schwytana przez Niemców na udzielaniu im pomocy. Na szyi kobiety widnieje tabliczka z napisem: „Za to, że sprzedaje towar Żydom”. W Polsce każdy rodzaj pomocy okazywanej Żydom karany był śmiercią.

Upadek powstania w getcie warszawskim w 1943 r. Żydowscy cywile pędzeni przez niemieckich żołnierzy na Umschlagplatz.

Einsatzgruppen i miejscowi kolaboranci zamordowali 700.000 ludzi. Żydów zabierano z miast i wsi, a potem masowo rozstrzeliwano w lasach. Zaledwie w ciągu dwóch dni w Babim Jarze na Ukrainie zamordowano ponad 33 000 Żydów z Kijowa. Masowe mordy dokonywane przez Einsatzgruppen okazały się mało wydajne. Dlatego w 1942 r. piętnastu wysokiej rangi niemieckich urzędników rządowych i oficerów SS spotkało się w Wannsee pod Berlinem, by omówić szczegóły planu systematycznego wymordowania wszystkich europejskich Żydów. Niebawem rozpoczęły się masowe deportacje. Pociągi pełne Żydów ze wszystkich okupowanych przez Niemcy krajów zaczęły przyjeżdżać do obozów zagłady.

W konsekwencji do końca wojny zamordowano prawie sześć milionów Żydów: mężczyzn, kobiet i dzieci. Ta ogromna, masowa zbrodnia ludobójstwa jest zazwyczaj określana mianem Holocaustu. Słowo to oznacza ofiarę całopalną, czyli spaloną całkowicie na ołtarzu, składaną w starożytności Bogu. Innym słowem dla określenia ludobójstwa Żydów jest Szoa, oznaczające w języku hebrajskim całkowitą zagładę lub całkowite zniszczenie. Po wojnie niektórzy ocaleni z Zagłady Żydzi próbowali odbudować swoje życie w krajach, gdzie wcześniej mieszkali. Duża ich część opuściła jednak Europę i wyjechała do Stanów Zjednoczonych lub Palestyny, pozostającej wtedy pod zarządem brytyjskim.

Węgierscy Żydzi – kobiety i dzieci – po przybyciu do obozu Auschwitz-Birkenau przed skierowaniem ich do komory gazowej. Ponad milion ludzi zostało zamordowanych w tym największym obozie zagłady, który był zbudowany przez Niemców na okupowanych ziemiach polskich. Ogromną większość jego ofiar stanowili Żydzi (90%) przywiezieni tam z całej Europy.

Ćwiczenia

1. Przeczytaj cytat z pamiętnika Dawida Rubinowicza i napisz, co cię w nim najbardziej poruszyło.
2. Jeżeli miałbyś możliwość wyboru pomiędzy dwoma terminami „Szoa” i „Holokaust”, którym z nich chciałbyś się posługiwać? Wyjaśnij, dlaczego.

Rasizm to również mój wróg

Nigdy więcej Auschwitz

3. **Auschwitz – nigdy więcej**
Przyjrzyj się plakatowi z 2005 r.
A. Wyjaśnij, jakie związki łączą rasizm z byłym obozem koncentracyjnym KL Auschwitz.

B. Co myślisz o tym plakacie?

1. Diaspora Żydów europejskich

Uzupełnij zdania:

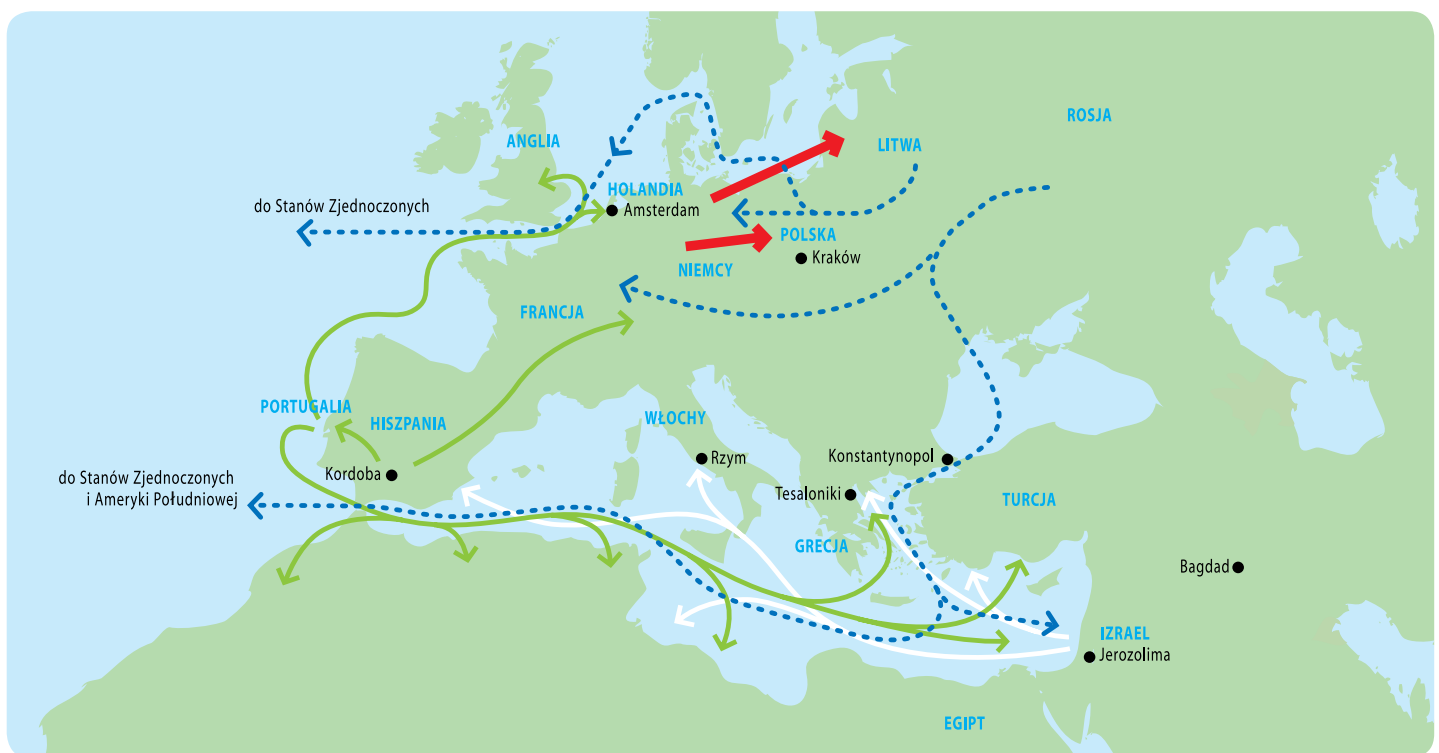
- A** Żydzi opuścili Jerozolimę w 70 r. n.e., ponieważ _____
_____.
- B** Kiedyś miasto hiszpańskie _____ było najnowocześniejszym miastem Europy. Muzułmanie, chrześcijanie i wyznawcy judaizmu żyli tam razem we względnym pokoju. To się zmieniło w roku _____.
- C** W wiekach średnich Żydzi musieli uciekać przed prześladowaniami, których doświadczyli w Europie Zachodniej w czasie wypraw _____ oraz gdy wybuchła tam _____. Wielu Żydów schroniło się wtedy w _____ i na Litwie.
- D** Około 1900 roku miała miejsce masowa emigracja Żydów z Europy Wschodniej. Obawiali się o swoje życie z uwagi na _____. Wielu próbowało dostać się na statkach do _____.
- E** Po zakończeniu wojny wielu Żydów ocalałych z Holokaustu opuściło Europę. Próbowali rozpocząć nowe życie w _____ i _____.

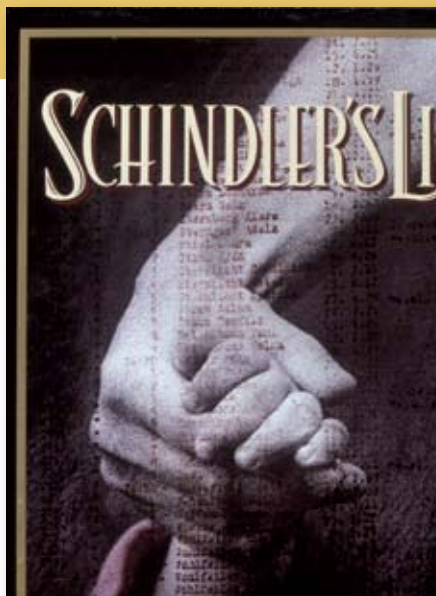
2. Inne litery

Napisz swoje imię, używając liter hebrajskich. Pamiętaj, że w języku tym pisze się z prawej strony do lewej. Uwaga: w języku hebrajskim nie zapisuje się samogłosek. Dlatego na oznaczenie „A” możesz użyć - א, na „O” i „U” - ו a na „i” - י.

Czy znasz jakiś inny alfabet? Możesz w tym miejscu napisać swoje imię, używając innych liter.

-	א
b	ב
w	ב
g	ג
d	ד
h	ה
v	ו
z	ז
ch	ח
t	ט
j	י
kh	כך
l	ל
m	מ
n	נ
s	ס
'	ע
p	פ
f	פ
c	צ
k	ק
r	ר
sz	ש
s	ש
th	ת

Steven Spielberg

3. Lista Schindlera

Reżyser filmowy, Steven Spielberg wybrał Kraków na miejsce akcji swojego filmu pt. *Lista Schindlera*. Film ukazuje historię Oskara Schindlera, który w czasie II wojny światowej uratował setki Żydów od śmierci w obozach zagłady. Po nakręceniu filmu, Spielberg zwierzył się: „W domu nie byliśmy zbyt religijni, tylko z dziadkami jedliśmy koszerne posiłki. Nie miałem też żadnych przyjaciół żydowskich. Prawdę mówiąc, to nie chciałem wcale sobie uświadomić, że jestem Żydem. *Listę Schindlera* byłem w stanie nakręcić dopiero wtedy, gdy przestałem się wstydić mojego żydostwa”.

A. Czy możesz powiedzieć na podstawie plakatu, o czym jest ten film?

Tak oto Steven Spielberg wyrażał się o swojej młodości w jednym z wywiadów: „Czasami dzieci wołały na mnie i moją rodzinę 'brudni Żydzi'. Teraz już wiem, dlaczego ludzie mogą zwrócić się przeciw tobie. Dlatego, że cię nie znają i nie wiedzą, co siedzi w twojej głowie”.

B. Czy zgadzasz się z tą opinią? Uzasadnij swoją odpowiedź.

C. Jakie znasz inne filmy poświęcone tematyce Holocaustu?

Zeszyt ten jest częścią pakietu edukacyjnego, obejmującego trzy główne tematy:

1. Historia Żydów w Europie i antysemityzm do 1945 r.
2. Współczesny antysemityzm w Europie.
3. Uprzedzenia, dyskryminacja, rasizm i antysemityzm.

Materiały te zostały zaadaptowane do użytku szkolnego w kilku krajach europejskich i są dostępne w językach oficjalnych każdego z tych krajów. Wszystkie materiały zostały przygotowane przez OBWE/ODIHR i Dom Anny Frank we współpracy z ekspertami z krajów zaangażowanych w realizację projektu.

OBWE/ODIHR

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie zrzesza 56 krajów z Europy, Ameryki Północnej i Azji Środkowej. Jej głównym zadaniem jest zapobieganie powstawaniu konfliktów. Jedną z jej agend, Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR), zajmuje się wspieraniem inicjatyw podejmowanych na polu krzewienia tolerancji i przeciwdziałania dyskryminacji, obrony praw człowieka i demokracji. Więcej informacji znajduje się na stronie: www.osce.org/odihr.

Dom Anny Frank

Dom Anny Frank jest muzeum, zorganizowanym w miejscu, gdzie w czasie wojny ukrywała się Anna Frank. Jego misją jest promowanie ideałów Anny w odniesieniu do czasów, w których żyła, ale także ze względu na ich współczesne znaczenie. Realizowane tam projekty edukacyjne mają na celu zwalczanie współczesnych form antysemityzmu, rasizmu i ksenofobii, jak również wspieranie tolerancji i krzewienie postaw szacunku wobec innych. Więcej informacji znajduje się na stronie: www.annefrank.org.

Stowarzyszenie Centrum Polsko-Niemieckie

Stowarzyszenie Centrum Polsko-Niemieckie w Krakowie jest organizacją pozarządową, która działa na rzecz porozumienia między narodami. Jego działalność koncentruje się głównie na programach wizyt studyjnych i wymiany młodzieży. Centrum realizuje także projekty edukacyjne, których celem jest promocja tolerancji i zwalczanie antysemityzmu, uprzedzeń i innych form dyskryminacji. Więcej informacji znajduje się na stronie: www.scpn.krakow.pl.

Środek dydaktyczny zalecany do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu środków dydaktycznych przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii i społeczeństwa na poziomie szkoły podstawowej oraz historii na poziomie gimnazjum na podstawie recenzji rzeczoznawców: dr Lucyny Kudły rekomendowanej przez Akademię Pedagogiczną w Krakowie oraz dr Melanii Sobańskiej-Bondaruk rekomendowanej przez Polskie Towarzystwo Historyczne. Numer zalecenia 2335/2008 rok

© Dom Anny Frank, OBWE/ODIHR,
Stowarzyszenie Centrum Polsko-Niemieckie
Kraków 2008
Wydanie II (poprawione).
Projekt dofinansowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

Tekst: Ineke Mok, Willem-Pieter van Ledden, Karen Polak (Dom Anny Frank) **Adaptacja polska:** Piotr Trojański, Katarzyna Tymczak (Stowarzyszenie Centrum Polsko-Niemieckie) **Tłumaczenie:** Piotr Trojański **Korekta językowa:** Ewa Franuś, Jadwiga Pinderska-Lech, Andrzej Chludziński **Produkcja:** Dom Anny Frank **Projekt graficzny:** Karel Oosting **Adaptacje językowe:** Matthias E. Kail **Wydrukowano w Polsce:** Drukarnia Skleniarz **Ilustracje:** Getty Images, Jewish Historical Museum (Amsterdam), Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (Warszawa), NIOD, Wiener Collection (Tel Aviv University), zbiory prywatne.

Dołożyliśmy starań, by odnaleźć właścicieli praw autorskich do wszystkich ilustracji zamieszczonych w tej publikacji. Jeżeli jednak zauważą Państwo, że jakieś zdjęcie nie zostało właściwie rozpoznane, prosimy o kontakt z Domem Anny Frank.

7 Mały szmugler

Henryka Łazowertówna (1910-1942) była młodą polską poetką, pochodzenia żydowskiego, która zginęła w Treblince. Wiersz ukazuje, jak ciężkie było życie dzieci (szmuglerów) w warszawskim getcie. Jego wersy zostały wyryte na płycie symbolicznego pomnika wzniesionego na cmentarzu żydowskim w Warszawie, ku czci miliona dzieci żydowskich zamordowanych w czasie Holokaustu.

Mały szmugler

Przez mury, przez dziury, przez warty,
przez druty, przez gruzy, przez płot
zголоdniały, zuchwały, uparty
przemykam, przebiegam jak kot.

W południe, po nocy, o świcie
w zawieje, szarugę i skwar
po stokroć narażam swe życie,
nadstawiam dziecinny swój kark.

Pod pachą zgrzebny worek,
na plecach zdarty łańch
i młode, zwinne nogi,
a w sercu wieczny strach.

Lecz wszystko trzeba ścierpieć
i wszystko trzeba znieść
by Państwo mogli jutro
do syta chleba mieć.

Przez mury, przez dziury, przez cegły,
po nocy, o świcie i w dzień
zuchwały, zголоdniały, przebiegły
przesuwam się cicho jak cień.

A jeśli dłoń losu zniecka
dosięgnie mnie kiedyś w tej grze,
to zwykła jest życia zasadzka,
ty, Mamo, nie czekaj już mnie.

Nie wrócę już do Ciebie,
nie dotrze z dala głos,
uliczny pył pogrzebie
stracony dziecka los.

I tylko jedną prośbą
na wargach grymas skrzepł:
kto tobie, moja mamo,
przyniesie jutro chleb?

Henryka Łazowertówna

Ćwiczenia

1. W jaki sposób poetka przedstawiła „nieznanego szmuglera”?
2. Wyjaśnij, jaka była rola małych szmuglerów w getcie.
3. Jak myślisz, co poetka miała na myśli pisząc, te słowa:
„A jeśli dłoń losu zniecka dosięgnie mnie kiedyś w tej grze”.
4. Podaj co najmniej dwie przyczyny, z powodu których – twoim zdaniem – Henryka Łazowertówna postanowiła napisać wiersz o małym szmuglerze.

